

Poeetiliselt tundlik elutöö

Õnne Kepp. Maalt ja mere tagant. Kirjatöid aastatest 1982–2022. Tallinn: EKSA, 2024. 623 lk.

Raamatu pealkiri „Maalt ja mere tagant” võib esmapilgul tekitada küsimuse: mis seal mere taga muud saab olla kui maa, lõpuks ju ikka? Või miks see meretagune pind ei kuulu samuti maa mõiste alla, et need on niiviisi eraldi jaotatud? Ent Õnne Kepi elutööd esitlevat kogumikku lugedes selgineb kujundi ühe ja teise otsa uroboroslik sulandumine. Peale üldteada tõdemuse, et „[m]eri lahutab ja meri ühendab” (lk 443), ühendab ka maa, Eesti maastik. Nimelt on Kepi käsitluses kirjanike võrsumispaiga mõju settinud loomingusse (lk 41) või koguni pärineb kirjaniku „peamine tunnetuslik pagas” (lk 224) tema kasvukohast – nii on see näiteks Bernard Kangro puhul. Ja kui määratluse *mere tagant* üks osutusi selles raamatus on pagulaskirjandusele, siis võib pagulaskirjanduse kujunemispõhigi olla seesama mis muul eesti kirjandusel ning ühised on motiivid, vormid, kujundid, koetised, väärtused. Samal ajal maa ja mere kujundid lüürikas „esindavad maas-

tikku ühtse kooslusena” (lk 191) – või siis „meri ühendub maaks, kodumaaks” (lk 318), nagu Kepp täheldab Hando Runneli luuletuse „Meri ja maa” põhjal. Teisal ongi meri „eelkõige maisus” (lk 452) *resp.* maa-pealsuse kujund. Maa mõiste alla kuuluvad muu hulgas irrealsed kohad: need, mida tegelikult ei ole (nagu Kangro Kihvakaa-nia ja Eikuskimaa, vt lk 382), mida enam või veel ei ole (vt lk 407), ning kahtlemata poeetilised toponüümid kindla territooriumi kohta (Tuulemaa, vt lk 403). Seega on raamatu pealkiri oma tõlgendamisele ja süvenemisele avatuse, aegruumilise hõlmavuse ning semantiliste võrgustike ja kihistustega omal kohal, pidades silmas kogumiku ainet: eesti luule aegade algusest. Luulevaatluste kõrval on muust vallast uurimused kogumiku 63 teksti seas suured erandid: artikkel lapse kujutamisest Eesti mängufilmis, kolm-neli proosakäsitlust, mälestuskirjutis, kahe artiklikogu ülevaated ning üks tekst kirjavahetusest.

Selgusetuks aga jääb, miks on isikulooline saatesõna „Juurdumisest õitsemini. Minu teekond teadlasena aastatel 1982–2022” paigutatud raamatu lõppu, kui sellest oleks hea ja suisa tarvilik lugemist alustada, nagu on sedasama märkinud aukartust äratava haardega raamatu seni ainus arvustaja Cornelius Hassel-

blatt.¹ Esiteks on saatesõna uurija kujunemise ning aegade ja kirjandusteaduse võimaluste muutumise kena lugu, kus on ära toodud nii õnnestumised ja tunnustused – NB! Jaak Põldmäe preemia „parima töö eest kirjandusteooria alal” (lk 603) – kui ka põrumised, pinged. Samuti on selles esil uurija aastakümnetepikkune põhihuvi ja raamatu tugitala: looduse kujutamine luules, „selle metafoori semantika, tähenduslikkus, mis on ühe või teise loodussõna taga, peidus, teistpidine väljanägemine” (lk 604), aga ka „loodusmetafoori ja identiteedi seosed”, kuivõrd „loodusmetafoor kannab kõige enam meie „alust”” (lk 606). Teiseks selgitab saatesõna kogumiku koostamise põhimõtteid ja aitab lugejal valmistada selleks, et lõikude kaupa esineb kordusi, vanu tekste ei ole üle toimetatud ega ühtlustatud,² ei ole lisatud uues kontekstis ootuspäraseid täpsustusi³ ega raamatusiseseid viiteid eri artiklite vahele. Vormistusse lisab ebaühtlust teoste pealkirjade ja tsitaatide esitusviis kord tavapäraselt

jutumärkides, kord jutumärkideta ja kaldkirjas. Samuti on raamatule kohandamata kõik need ajamäärused, mis praeguselt vaateveerult tekitavad tõrke, sundides lugemist katkestama ja ilmunisandmete juurde lappama – ja ega aega väljendav fraas pruugi semantiliselt paika loksudagi, kui ühe teksti lõpus on varasema ilmumise kohta mitu allikat, mille sajandid võivad olla erinevad. Lugemise eel oleks seega hädavajalik teada, et nendest ebaumugavust tekitavatest aspektidest on autor teadlik ning tema põhimõttekindel ja sellisena aktsepteeritav otsus on olnud jätta „kõik omaaegsete toimetajate ja reeglite kanda” – et igal kirjatükil oleks „alles oma aja hõng” – ning kordused sisse „kooskõnelemiseks” (lk 610–611).

Eeltoodu kui kavakohasus niisiis ei saa vähendada raamatu väärtust, liiati kui peamine on sealsamas saatesõnas vahendatud Endel Sõgla hinnang: Õnne Kepp valdab eesti luulet (lk 603). Ta tunneb ja mõistab eesti luulelugu selle algusest alates. Käsitlev materjal on peamiselt aastast 1860–1940, mis oli juba 1980. aastatel Kepi uurimisteema ajaraam (kavas oli kandidaadi väitekirj eesti luule loodusmetafoorist). Lisaks on Kepp uurinud põhjalikult pagulasluulet: 1994. aastal valmis magistr töö „Eesti pagulasluule aastail 1944–1992” ja ilmus koos Arne Merilaiga kirjutatud raamat „Eesti pagulaskirjandus 1944–1992. Luule”, mille peatükid Karl Ristikivist, Kalju Lepikust, Maret Suits-Elsonist, Salme Ekbaumist, Ivar Ivaskist, Urve Karuksist ja Ilona Laamanist leiduvad ka kõnealuses kogumikus. Ajaraami laiendusena on asjatundliku vaatluse all ühtlasi kirikulaulud *resp.* vaimulik luule alates XVII sajandi algusest ja keisrilaulud alates vastava traditsiooni tekkimisest XIX sajandi algul, samuti üht-teist hilisemast ajast (nt Hando Runnel, Juhan Smuul, põgusamalt Viivi Luik, üksikteoste arvustustes Matti Moguč, Doris Kareva, Rein

¹ C. Hasselblatt, Veel paar sammukest eesti luule ajaloo kirjutamiseni. – Looming 2025, nr 3, lk 425.

² Ühtlustatud ei ole isegi viitamissüsteemi, millest leidub raamatus kõikvõimalikke eri pruuke, samuti on säilitatud vananenud viide „KM KO” (st kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond), mis ei aita praegust lugejat.

³ Paar näidet: lk 286 jääb mulje, et Urve Karuks on veel elus, kuna nime järel on antud ainult sünniaasta nagu artikli esmatrükis. 1990. aasta artikli lausele „Ikka veel seisab New Yorgi Fresh Pondi krematooriumi ruumes Henrik Visnapuu tuhk vasekarva kastikeses, kus peale kleebitud silt nime ja eludaatumitega” ja tuha kodumaa mulda sängitamise ootust kätkevale küsimusele „Millal ükskord?” (lk 115) sobinuks lisada märkus, mis raamatus esineb alles 154. leheküljel: 2018. aastal sängitati urn Tallinna Metsakalmistule. Häirivam on aga see, kui esmalt saatesõnana ilmunud teksti alguses puudub teave, mis raamatust ja autorist üldse jutt. Nt „Käesolev raamat just neid probleeme lahkabki” (lk 337) – raamatu pealkirja ja autori nime saab teada teksti lõpus.

Veidemann jt). Kepi lähenemine luulele on oma harduses ja tundlikkuses suisa muljet avaldav: ta eritleb esmalt detailselt ja väga tähelepanelikult kujundikasutust, aga selles areneb ülev ja paiguti luulearusaama ootamatust aspektist avardav üldistus.

Õpetliku ja aukartust äratava lähilugemise kõrval on Örne Kepp uurinud nii autorite elu kui ka nende kujunemis-ümbrust. Hasselblattis tekitas raamat lootuse, et Kepp võiks kirjutada eesti luule ajaloo⁴ – ta võiks rohkemgi. Hulk käsitlusi selles raamatus on suisa monograafilised. Kui Kepp annab mõista Henrik Visnapuu elu- ja loomeloo monograafilise uurimuse puudumisest kui kahetsusväärsest lüngast (vt lk 140), siis oma luulealaste teadmiste, analüüsipädevuse ja uuritava autorite elulukku innuka kaevumise varal võiks ta ise vabalt kirjutada mitmegi autori tervikkäsitluse: peale Visnapuu näiteks Karl Eduard Söödist, Artur Adsonist, Marie Heibergist, Kalju Lepikust, Bernard Kangrost, Liidia Tuuldest. Kepi kirjaniku-monograafia oleks kõitvalt loomulik: allikmaterjalist endast ehedalt ja sujuvalt välja kasvav, elu ja loomingut tasakaalukalt ning peenelt põimiv, mitte niivõrd teoreetilise toestamise sündi järgiv. „Enne on materjal, millest tõusutub[*sic!*]/lähtub teooria” (lk 609), kõlab saatesõnas elementaarne uurijakreedo. Kogumikus paistab silma Kepi kui uurija, eritleja ja mõtestaja suveräänsus. Oma teadlasette algusaastate kohta on ta nentinud, et „rahvusvaheliselt tunnustatud teoreetilist abimaterjali oli tolle aja raamatukogudes veel vähe” (lk 604), nii on ta toetunud eeskätt Juri Lotmanile, aga muidugi ka Mihhail Bahtini *kronotoop* on loodusmetafooride ja poeetilise maastiku uurimises möödapääsmatu. N-ö moodsam teoreetiline tugi, eeskätt kultuurigeograafia alane, esineb

peamiselt artiklites aastast 2008–2015, kui humanitaarsete „pöörete”⁵ tuules oli siinmail parasjagu populaarne uus kultuuri-geograafia, mis on lähemalt seotud „sotsiaal- ja humanitaarteadustega [...] kui bioloogia ja maateaduste teooriatega”⁶ ning seetõttu viljakas abinõu muu hulgas kirjandusteaduses, eriti kui vaadelda looduskujutust. Kepil kordub tekstist teksti viide kultuurigeograafidele Stephen Danielsile ja Denis Cosgrove’ile – õieti kasutab Kepp neilt ühtainust mõnerealist maastiku definitsiooni. Teine korduv termin on Tim Ingoldilt pärit *tegevusmaastik* (ingl *taskscape*), mille allikapõhine seletus on Kepi artiklites veel napim. Ta ei vajagi oma mõttekäikude toeks ega vahele pikemaid teoreetilisi arendusi, seletused ja täheldused tulevad esile tekstide tuuma tunnetamise, kujundite süvavaatluse ja selle varal luule tervikliku mõtestamisega.

Örne Kepi juba 1980. aastatel perforatsioonide välja töötatud loodusmetafooride süstemaatika on taganud viljaka teadlaseelu, nagu muu hulgas näitavad kaks varem ilmumata artiklit: üks meremetafoorist, teine pargist ja aiast XX sajandi alguse luules. Kogumik „Maalt ja mere tagant” kui eesti luule ajaloo tuumakas „eeltöö”⁷ on tarvilik käsiraamat mis tahes eesti luule uurijale, aga lisaks on see maa(stiku) ja mere kui poeetiliste kujundite põhjaliku läbikirjutusena kasulik allikas kirjandusgeograafilisteks mõttearendusteks ja looduskirjanduse uurimiseks – tänulikke kasutajaid jagub tingimata.

BRITA MELTS

⁵ Vt Keele ja Kirjanduse teemanumbrit „Humanitaarteadused pöördes” (2008, nr 8–9) ning sellest väljakasvanud kogumikku „Humanitaarteaduste metodoloogia. Uusi väljavaateid” (koost M. Tamm, 2011).

⁶ H. Sooväli, Kultuurigeograafia. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 8–9, lk 656.

⁷ C. Hasselblatt, Veel paar sammukest eesti luule ajaloo kirjutamiseni, lk 426.

⁴ C. Hasselblatt, Veel paar sammukest eesti luule ajaloo kirjutamiseni, lk 426.